

A magyar természetfilmezés története

A kezdetek

"Hazánk a világot megelőzve, először fogta a mozgóképet a tanítás, az ismeretterjesztés szolgálatába." [1] A filmtörténet gyerekkorában, már 1913-ban pedagógiai filmgyárat alapítottak Budapesten, melynek célja a tudás, az új ismeretanyag terjesztése volt. Szervezett keretben teremtve ezeknek a munkáknak, 1951-ben jött létre a népszerű-tudományos filmfőosztály; elsősorban természet- és társadalomtudományi témákat felölelő kultúrfilmek gyártására.

Természetfilmeket elsősorban orosz mintára készítettek a televízió számára. Ezek között akadtak felszínesebb munkák is, de szigorúan tudományos, mély elmerülést igénylő filmek is, melyek behatóbban foglalkoztak általában egy-egy állat (pl. az őz), vagy egy tájegység különleges növény- és állatvilágával (pl. a batorligeti maradvány, mely a világon egyedülálló, a jégkorszakból fennmaradt ökoszisztéma). Első nagy munkák a "*Hortobágy*", illetve a "*Magyar bor*" címmel kerültek vetítésre.

A Népszerű-Tudományos Stúdió fő profilját a természetfilmek jelentették. Ezek között akadtak oktató jellegűek is, mint például "*A talaj élővilága*", de hangsúlyosabbnak tekinthetők az érdekességeket bemutató rövidfilmek. A nemzetközi elismerést Homoki Nagy István [2] filmjei szerezték meg, őt úttörőnek tekinthetjük a nyugat-európai piacon. Érdekes, és egyáltalán nem hanyagolható tény, hogy a magyar tudományos filmgyártás előbb tört be nyugatra, mint játékfilmjeink. Ennek oka többek között abban keresendő, hogy a természetfilmek, szemben a dokumentumfilmekkel, mindenkor politikamentesen készültek.

Homoki Nagy István

Homoki igazi természetfilmes volt. A természetfilmezés igazi, klasszikus formáját üzte: napokig képes volt vadászlesen kuporogni egy kamerával és várni, hogy a szarvas egyszer csak besétáljon a képbe. Korai filmjeiből, mint például az 1953-ban *elkészült* "*Gyöngyvirágtól lombhullásig*" című filmjéből, a lelkesedés, a lelemény és az ügy szeretete árad.

Első időszaka a klasszikus természettudományos filmek korszaka. Ezekben az években olyan nyersanyagot filmezett, melyeket világviszonylatban is egyedülállónak tekinthetünk. Jellemző volt munkamódszerére, a megfigyelés. Ismerte a természetet és azt, amit filmezni akart, megfigyelte, és az állatnak pontosan azokat a viselkedési elemeket rögzítette, melyeket filmjében tervezett vizontlátni. (Pl.: "*Erdei pillanatok*", "*Hej csóka*" ...stb.) Sikerei és tehetsége ellenére a filmszövetség részéről számtalan kritika érte. Molnár István, a Híradó akkori főszerkesztőjének kifogása az volt, hogy Homoki filmjeiből "hiányzik az ember". Bírálták még amiatt is, hogy filmjeiben túl sok az erőszakos jelenet, az állatokat pedig túlságosan antropomorf tulajdonságokkal ruházta

fel. Utóbbi kétség kívül elmondható későbbi filmjeiről, melyek már inkább hasonlítottak egy játékfilmre, mint egy jól megkomponált természetfilmre.

Második korszakára vált jellemzővé az állatmesék készítése, melyekben valóban előre betanított állatokkal dolgozott. Nem annyira az állatok, vagy emberek világát akarta bemutatni, mint inkább a szereplők között kialakult kapcsolatot. (Pl.: "*Nádi szélben cimborák*"; "*Plútó és Pukk*"; "*Kurtalábú pásztor*" ...stb.) Az állatok mellett gyakran szerepeltetett embereket is, de hiába volt kiváló operatőr, az emberekkel nem tudott jól bánni, rendezőként nem vált be. Állattörténetei szakmailag nem voltak jól feldolgozottak.

Érdekességként megemlíthetjük Farkas Zoltán[3] és Morel Mihály nevét, akik Homoki vágói voltak, sőt, sokszor filmjeinek "pót-rendezői" is. Az operatőr behozta a nyersanyagot a forgatásról, és vágói, a rendezői szerepet is vállalva, rakták össze filmjeit.

Kollányi Ágoston

Kollányi eleinte nem állatokra, hanem természeti környezetek, ismeretek és a fizika bemutatására specializálódott. Csak később, a Homoki-féle kezdetek után vágott bele a természetfilmzésbe. Szintén megkülönböztette a két rendező-operatőrt, hogy míg Homoki végig csak természetfilmeket forgatott, Kollányi bele-belekóstolt az általános ismeretterjesztő filmek világába is (pl.: Kovács Margitról készített portrét, vagy az anyag szerkezetéről pedagógiai filmet). Későbbi természetfilmjei közül az egyik leghitelesebbnek az "*Örök megújulást*" -t tekintik, de népszerűek voltak Afrika-filmjei is.

Kollányinál szükségképpen meg kell említeni Vánca Lajos nevét, aki a rendező vágója és operatőre is volt, igaz, Kollányi mellett neki kevesebb siker jutott Homokihoz hasonlóan Vánca is igazi természetfilmes volt, szívós, türelmes és nagyon megbízható. Ő készítette az első magyar akváriumfilmeket, ill. ő forgatta az Afrika-filmeket is. Munkásságát Balázs Béla Érdemes Művész díjjal jutalmazták, de közös filmjeikért az elismerést Kollányi arathatta le.

Televíziós produkciók, Magyar Televízió Natura szerkesztősége

Rockenbauer Pál

A magyar televíziós természetfilmzés egyik legkiemelkedőbb alakja, filmes, irodalmár, természettudós, szociográfus, biológus, kultúrtörténész volt egy személyben. Széleskörű műveltségét már a kezdetektől, a Magyar Televízió 1956-os indulásától, a köz érdekében kamatoztatta. A gyermekosztály rovatvezetőjeként neve hamar ismertté vált, népszerűségét látva vetve küzdött, hogy a televízió nézők minél több ismeretet szerezhessenek a föld országairól és hazájukról. A világot járva olyan tudást adott át, amelyet akkoriban másképp nem lehetett beszerezni: a MAHART hajóján bejárta a mediterráneumot, szovjet kutatókkal eljutott az Antarktiszra is. Déli sarki útjáról készült az "*Egy csipetnyi Antraktisz*" című filmje. Tudós ember volt, ugyanakkor kiváló

sportember is, nem ismert munkája elé gördülő akadályt, legyen az barlang, hegy, vagy sivatag. Erről tanúskodik 1976-ban készült "*Kilimanjaro*" című filmje a fekete kontinens legtehetősebb vezető expedíciójáról. "*A napsugár nyomában*" 13 részes sorozat vezet körbe Földünkön, s bár Rockenbauer legnagyobb fájdalmára a képek minősége hagy kívánni valót maga után, mégis csoda, hogy mindössze 6000 dollárból készült el. (Csodájára járt a korabeli, nemzetközi természetfilmes szakma...) A nézők valószínűleg az "*Egymillió lépés Magyarországon*" című országjáró Kék túrára emlékeznek legjobban, melyben néhány "megszállott" körbepalozta kis hazánkat, és a felfedező szemével mutatta be a tájakat és embereket, magyarokat magyaroknak. A sorozat népszerűségén felbuzdulva a televízió vezetősége beleegyezett a "Másfélmillió lépés..." folytatásába. Rockenbauer Pál pedig szervezésbe kezdett. "1987-ben már javarészt megvolt az új sorozat, mikor novemberben Pali elment kirándulni a Naszály tővébe. Mi történt, igazából senki se tudja, ahány ismerős, annyi verzió. Erdőben kóválygó gyerekek találtak rá, aludt a hálószájában. Aztán átköltözött Zengővárkonyba." [4] Rockenbauer Pál halála megviselte a szerkesztőséget, életéről és munkásságáról dokumentumfilmben emlékeztek meg kollégái.

A Natura szerkesztőség:

A Magyar Televízió fennállásának 52. évfordulóján, 1978. április 1-én alakult meg az első közszolgálati, természetfilmezéssel foglalkozó műhely, a Natura szerkesztőség. Alapító tagjai közé tartoztak Rác Gábor, Novákovics András, Rockenbauer Pál szerkesztőségvezető és Karakas Péter gyártásvezető. Ekkor csatlakozott a szerkesztőséghez Sáfrány József, egyelőre még "kisinasi", hivatalosan segédoperatőri minőségben. Az anyagi okok miatt igencsak nehézkes felállás ellenére az első munka rögtön egy világhírű dokumentumfilmes, Folco Quilici együttműködésével született meg, aki "*Európai ember*" sorozatához egy hónapig Magyarországon forgatott.

A második nagy munka Rác Gábor nevéhez fűződik, melyet Balogh János professzorral, valamint Németh Attilával és Sors Tamás operatőrökkel forgatott, vágóasztalra pedig 1980-ban küldött. Ez volt a magyar természetfilmezés egyik legnagyobb sikerű és máig az egyik legnépszerűbb sorozata, a "*Megsebzett bolygó*", melyet a Magyar Televízió gyakran újból műsorára tűz. Szintén ebben az időben indult be "*A magyar puszta*" című, 13 részes sorozat forgatása, Novákovics András nagy lélegzetű munkája, mely elsősorban a Hortobágyot, a Kiskunságot és Kardoskutat dolgozta fel.

Még 1978 júliusában megkezdődött egy harmadik forgatás is, mely "*Másfélmillió lépés Magyarországon*" ("Kék túra") címmel került műsorra. Ebben az időben vett végső búcsút a Natura szerkesztősége Novákovics Andrástól, akinek akkor még gyógyíthatatlan agytumorját az '50-'60 -as évek Mechlabor kameráinak sugárzása okozta, s melyet szinte minden öreg operatőr megkapott, aki ezekkel a kamerákkal dolgozott.

De az élet ment tovább. Rác Gábor, még előző filmje befejezése előtt belevághatott élete álmának megvalósításába, és leforgathatta a "*Tizenkét hónap az erdőn*" című alkotását. Vadász szenvedélye révén hitelesen tudósított a gemenci erdő vadjainak életéről, az

akkori technikát máig meghazudtoló, gyönyörű képekben. Sorozata olyan népszerű lett, hogy az MTV kétévi rendszerességgel műsorára tűzi.

A szerkesztőség beváltotta a hozzá fűzött reményeket, de anyagiakban sose bővelkedett. Ezért fordulhat elő, hogy olyan tehetségek, mint Szommer Tamás operatőr, aki "a természetfilmzés műfajában a legjobbnak nőtte ki magát"[5] ma az ORF-nek dolgozik.

Idő közben Rockenbauer Pál lemondott szerkesztőségvezetői posztjáról, helyét Rácz Gábor vette át, aki sokkal gyakorlatiasabbnak bizonyult a televízió vezetőivel folytatott tárgyalásaiban Rockenbauer-nál. A csapat folyamatosan bővült: Siska Vincével, Pásztor Ferencsel, és ifj. Pásztor Ferencsel, akik összmunkájából született meg a "magyar Cousteau csoport"[6]. Sorra láttak napvilágot a bűvár filmek, melyek a szerkesztőség, és talán az egész televízió történetében egyedülállóan jövedelmezőnek bizonyultak: "*Magyar bűvárok kubai vizeken*", "*Vietnami bűvárfilmek*", "*A Hurghada korallkertjei*" ...stb. Azonban érthetetlen okokból a vezetőség megszüntette a műhelyt és ezzel lezárult a magyar professzionális vízalatti filmzés első és utolsó nagy korszaka.

1982-ben indult el Sáfrány József pályája is, mint önálló rendező. Rácz Gábor Novákovics hagyatékát bízta rá, melyből Baglyas Zsuzsa, Sterbetz István és Boldizsár Károly közreműködésével készültek el első filmjei.

1984: "*Kőrösi Csoma Sándor nyomában Indiában*", Miskolci Televíziós Fesztivál, nívódíj. A siker meghozta a fellendülést, a Natura újabb tagokkal, az új tagok révén pedig újabb műsортípusokkal bővült. Új arcként tűnt fel Koller Gábor, aki elsőként készített a környezetvédelem és ökológia kérdéseivel foglalkozó műsorokat. ("*Kecsegék a borpincében*", "*Fácánkert*" díjazott munkái, ...stb.) 1986-ban beindult a Tájkép, egy ökológiai magazin, mely az idők múlásával többször is megszűnt, majd ismét elindult, új néven, szerkesztői Balogh Mária, és Koller Gábor voltak, műsorvezetője Csillag Sándor. A rendezést Babiczky László vállalta, akivel közösen Siska Vince több környezetvédelmi filmet készített, mint a "*Nem reménytelen*" - a veszélyes hulladékokról -, vagy a "*Kizöldülő holt táj*" - a rekultivációról.

1986-ban újabb, nagy lélegzetű munka vette kezdetét a Magyar Limnológiai Kutató Intézet megbízásából. Öt éves forgatás, és számos operatőrváltás után "*A Balaton élete*" néven került a televízió képernyőjére a Magyarország "tengeréről" készült eddigi legátfogóbb tudományos film.

A Natura kezdett hírnevet szerezni, a televízió vezetősége pedig beleegyezett a "*Másfélmillió lépés Magyarországon*" folytatásába. Rockenbauer Pál szervezésbe kezdett, de a film elkészültét már nem érthette meg.

A súlyos veszteség ellenére az 1987-es év nem csak tragédiájáról emlékezetes. Sáfrány József egyik legtermékenyebb időszaka volt ez: eljutott Új-Zélandra, Szingapurba, majd első ízben Afrikába. A fekete kontinensen tett expedícióból született meg hét részes sorozata, "*Tekei Sámuel nyomában Kelet-Afrikában*" címmel.

A rendszerváltás előtti utolsó években egy sor kisebb, de nagy jelentőségű film és műsor készült a Natura berkein belül. Ilyen volt például a Csali, a horgászmagazin, vagy Lakatos Iván és Zöldi László készítésében egy öt részes sorozat a magyarországi barlangokról. De ugyanitt említhető Szabados Tamás nagy lélegzetű, országjáró filmje, vagy Rozsnyai Aladár feldolgozásában a magyar arborétumok.

A rendszerváltás után sok változás történt. Megújult a "Tájkép" című ökológiai magazin, igaz, csak címe és főcíme erejéig, felvette a "Zöldhullám" nevet. A Független Ökológiai Központban létrejött a "Gaia" műhely, újabb színfolt az ökológiai-környezetvédelmi műsorok palettáján. A virágzás azonban rövid életűnek bizonyult. Hamarosan felszámolták a Natura szerkesztőséget, csak egy apró mag maradt meg: Halák Miklós gyártásvezető, Siska Vince és Sáfrány József. Ők tartották életben a természetfilmzés közszolgálati ügyét, méghozzá igen eredményesen. Több film is született, mint például az "Üregi nyúl", a "Viperák", vagy a "Lepkehálós expedíció". Szommer Tamás és Sáfrány József ebben az időben forgatta a Hortobágyi Nemzeti Park élővilágát "Debrecennek van egy vize" címmel, mely a mai napig ennek a területnek legalaposabb filmes feldolgozása.

A virágzás következő, és eddig utolsó szakaszának a TV2[7] korszaka bizonyult. Úgy tűnt, a természetfilmzés ügyét ismét felkarolja a közszolgálat, sőt, még finanszírozza is. Siska Vince két részes filmet forgatott Colombus útjáról át az Atlanti-óceánon, Sáfrány József pedig elkészíthette Izlandról szóló három részes sorozatát. ("Izland") Még 1990-ben megindult a "Kerekék és lépések" készítése is, mely a "Másfélmillió lépés Magyarországon"-nal kezdődött honismereti sorozat harmadik és egyben befejező filmjét jelentette.

1993-ban, hosszú bizonytalanság után ismét, hivatalosan is létezett a Natura, élére Gyenes és Péterfay kerültek. A szerkesztőség ismét szárnyai alá vett több, nem tisztán természetfilmzéssel foglalkozó magazint is, mint a "Kölcsönkapott Föld"-et, a "Zöldhullám"-ot, a "Zöldpostá"-t és a "Gaia"-t. Új emberként Szalkay Zoltán járta a világot, hol Alaszkában, hol a Kurill-szigeteknél bukkant föl és mindig remek nyersanyaggal tért haza. Szabados Tamás is barangolt, elkészítette "Jelfa" és "Világvédett" című filmjeit.

1994-ben Sáfrány József leforgatta a "Nilus"-t, egy három részes sorozatot Egyiptomban, a világ leghosszabb folyójáról, ugyanebben az évben pedig Peruba is eljutott.

A következő vezetés nívódíjjal jutalmazta a Natura szerkesztőséget, majd megszüntette azt. Ennek ellenére minden, a volt tagok kezéből kiadott filmre fel volt írva: Natura szerkesztőség. "Feladni", ez a szó sohasem szerepelt a naturások szókincsében, továbbra is járták az országot, Gyenes Károly a "Járóföld", Sáfrány József a "Dráva" című filmjét forgatva.

A következő vezetések hol újra elfogadták, hol ismételten megszüntették a szerkesztőséget. Ennek ellenére újabb és újabb filmek gördülnek ki a vágószobákból. Ilyen például Sáfrány József két utóbbi alkotása, az "Egy csipetnyi Grönland", vagy "A Kamerun-hegy árnyéka".

A magyar természetfilm ma:

Talán nem meglepő, hogy a rendszerváltás súlyosan megrendítette a magyar filmgyártást, de leginkább a természetfilmek és tudományos filmek anyagi háttérét számolta fel. Ma nem létezik egyetlen olyan stúdió sem, amely foglalkozni tudna új filmek gyártásával, de még a régiék gondozásával sem. A technikai bázis szétaprózódott, felelős kezekbe egyetlen kamera se került, a régi nyersanyagok java része eltűnt, vagy teljesen tönkrement (afrikai anyagok, Zempléni-hg. ...stb.) A pénzügyi keret megszűnt, ma kuratóriumhoz kell fordulni az új ötletekkel, a szétosztható pénz mennyisége pedig 40 millió forintba korlátozódik. (Ma egy David Attenborough színvonalú külföldi produkció magyar forintba átszámolva milliárdokkal gazdálkodik...) A tudomány pedig halad, de nincs mód az eredményeket magyar filmekben publikálni.

A Magyar Televízió költségvetéséből készülő produkciók száma látványosan csökken. Ugyanakkor egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a magyar készítésű természetfilmekre igenis van igény. (Ezt mutatja az a tény is, hogy az MTV nézettsége természetfilm sugárzásakor jelentős mértékben emelkedik!) Még látszik a jövő, egyelőre akad min dolgozni, a világ és benne Magyarország számos dolgot akar megmutatni. A magyar természetfilmzés célja mindig ez is marad: felfedezni, megismerni, bemutatni a természet értékeit és megtanítani az embereket, hogy vigyázzanak rájuk.

Felhasznált irodalom:

Közművelődési filmek jegyzéke MTI Kiadványcsoport Budapest., 1984

Rövidfilmek 1945-1960, Magyar Filmtudományi Intézet és Filmmarchívum Budapest, 1979

Rövidfilmek 1961 - 1970, Magyar Filmtudományi Intézet és Filmmarchívum Budapest, 1981

Sáfrány József: Szubjektív Natura-történet c. cikke (még nem jelent meg)

György István: Élenjáróból leértékelt c. cikke, 2000 június 23, Miskolc

Roki -Rockenbauer Pálra emlékezünk - c. dokumentumfilm; rendezte: Sáfrány József

Köszönet György István filmrendezőnek az interjúban adott sok hasznos információért!

Jegyzetek:

I Idézet: György István - Élenjáróból leértékelt, 2000. június 23.

[2] 1914-1979; operatőr, filmrendező, 1952-ben Kossuth díjat kapott. *Vadvízország 1951, Gyöngyvirágtól lombhullásig 1953, Cimborák 1958, Hegyen-völgyön 1960*

[3] Farkas Zoltán Emberek a havason munkájáért Velencében díjat kapott

[4] Idézet: Sáfrány József - Szubjektív Natura-történet 9. o. 3. bek. Itt található Rockenbauer Pál sírja.

[5] Idézet: Sáfrány József - Szubjektív Natura-történet 5. o. 1. bek.

[6] Idézet: Sáfrány József - szubjektív Natura-történet 5. o. 6. bek.

[7] A Magyar Televízió által működtetett TV2!